FEKETE J. JÓZSEF

Regionalizmus és interkulturalitás[*]

HERCEG JÁNOS MŰVÉSZETSZEMLÉLETÉNEK INTERKULTURÁLIS VETÜLETEI
(Részlet)

„Így lebben fel a fátyol az írás létének teljességéről: egy szöveg sokféle írásból jön létre, amelyek több kultúrából erednek, és amelyek dialogikus, parodisztikus viszonyra lépnek egymással; ám van egy hely, ahol ez a sokféleség összegyűlik, és ez a hely nem a szerző, mint mostanság mondani szokták, hanem az olvasó; az olvasó maga az a tér, amelybe beleíródik minden egyes idézet, amelyből egy írás összeáll, anélkül, hogy akár egy is veszendőbe menne."
Roland Barthes

Minden tartósan elnyomott csoport gondolkodása sérült. Ennek a lélektani axiómának a fényében szemlélve az irodalom és a kultúra kisebbségi körülmények közepette való fejlődését, eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak. Nem sérült-e az a kánonképzés, amely a kisebbségi létkörülmények között születő irodalmi alkotásokat a centrum és a periféria viszonylatában kettős megítélésben láttatja? Ebben a viszonylatban, a központ és a peremvidék irodalmát megkülönböztető látásmódban milyen értékkategóriák jutnak döntő szerephez? Erkölcsi-etikai, etikai-szociális, vagy esztétikai-retorikai ismérvek alapján ítélnek egyfelől azok, akik a vakondtúrást bérces vonulatnak látják, illetve fordítva, akiknek szigora a periférián sarjadó alkotásokat eleve vadhajtásként élik meg? A délvidéki magyar kultúra és irodalom tekintetében[1] az ezredforduló táján számos szociológiai-pszichológiai tanulmány és gondolkodói obszerváció látott napvilágot vajdasági szerzők tollából, amelyek kritikusi érvekkel taglalják témájukat, feltárják a tartósan elnyomott csoport, vagyis a kisebbségi sorsba szakadt magyarság gondolkodásának sérültségét, a nemzettudat hézagosságát, a kulturális igénytelenség megnyilvánulását, az anyaországi és -nemzeti kötődések föllazulását, mindazt ami oda vezet, hogy ennek a sajátos világnak, amit kisebbségi létmódnak neve-

[*] A dolgozat az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

[1] A délvidéki magyar kultúra és irodalom említésével jeleztem állásfoglalásom: ez a sajátos entitású kultúra és irodalom létezik, természetesen a maga elhatárolódásaival és kapcsolódásaival egyetemben. A kérdés történeti-poétikai vonatkozásaira a későbbiekben térek ki.

zünk, a belső törvényszerűségei jelentős eltérést mutatnak a centrumban érvényes normarendszerhez képest.

A kortárs poétikai gondolkodás az utóbbi időben hajlik egy úgynevezett világpoétika[2] kialakítására, amelynek során megfeleléseket keres a különböző szövegek, eltérő szellemi vonulatok és egymásra nem hasonlító kultúrák interferáló beszédmódjai között. Ez a planetáris kultúra jelenségként megszámolhatatlanul sok perspektíva lehetőségét nyitja meg. A vizsgált interferencia azonban nem csupán az egybehangzások, a szólamok egybecsengése miatt érdekes, hanem a beszédmódok divergenciája, a műfaji, tárgyi és stiláris szétszálazódás miatt is. Még akkor is, ha a központ szempontjából perifériku snak tekintett területeken ez a szétszálazódás az ezredfordulón már a kisebbségi (kulturális) nemzethalál vízióját gerjeszti.

Az emberi léptékkel mérve aggastyán korba lépett, nyolcvan évét meghaladó vajdasági (korábban jugoszláviainak, legújabban – s nem gúny nélkül – szerbiainak nevezett) magyar irodalom kényszerből született, s koloniális fejlődésének vonalát „sok szép nagy hiába" (Gulyás József) koszorúzta. Külön sorsnak külön irodalom kell – szögezte le Németh László az egyik pillanatról a másikra nemzetiségivé, illetve kisebbségivé minősült magyar irodalmakról. Ehhez azonban azt is hozzá kell számolni, hogy irodalom kritika nélkül[3] nem létezhet. Illetve, ha igen, akkor esetleg vadhajtásként, az irodalmon élősködő munkák, dolgozatok összességeként. Tovább haladván az önmagába záruló vonal mentén, az is tény, hogy a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül, abbéli gátoltatottságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzen megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek; hogy ezekből az általánosságokat és az egyedi jellegzetességeket leszűrve építse, igazítsa, módosítsa kritikai szempontjait, hogy végül megértő bírálója és elbírálója lehessen a műveknek.

Közelmúltunk a történelemnek egy olyan ismétlődő alkonyzónája volt, amelyben az egyébként is szklerotikus irodalmi keringés teljesen összeomlott. A fáradtsággal és küzdelmekkel kiépített egyéni és intézmények közötti kapcsolatok szálai foszladoztak, a külföldön kitüntetett tudós az ezredfordulón nem utazhatott el még a díja átvételére sem, az ország sanyarú helyzete közepette a magánember, az író és a kritikus is képtelen volt a számára létfontosságú könyveket megvásárolni, folyóiratokra előfizetni, amiből következően bárki kénytelen-kelletlen besétál a belterjesség agymosó karámjába, s előbb-utóbb azon kapja magát, hogy értékítéletei már a karám palánkjáról is visszapattannak, vagy még kimondásuk előtt földre zuhant kristálypohárként zúzódnak szerteszét az összeszorított fogak hullámtörő gátján.

---

[2] vö. Faragó Kornélia: Térirányok, távolságok. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 2001. 44.

[3] Herceg János 1951. június 22-én a Magyar Szóban megjelent cikkében (Irodalmi helyzetünkről) úgy válaszolt, hogy arra az egyre nagyobb teret nyerő propagandára, hogy a Vajdaságban szabadságban alkotó íróknak köszönhetően ez az irodalom kilombosodott és kiállja a versenyt a többi magyar nyelvterület irodalmával, hogy mivel ma sokkal több magyar lap közöl irodalmat, a kézirathiányt elosztják a dilettánsok. Soha annyi dilettáns nem jutott szóhoz a vajdasági irodalom mozgalmában, mint napjainkban. (...) ... a vajdasági magyar irodalmi mozgalom nemcsak hogy nem fejlődik, hanem egyre mélyebbre süllyed a dilettantizmus mocsarában. Egy hónappal később, a Híd 1951. júliusi számában (Cél és vallomás) egyértelmű kishitűséggel kérdezte: Mi az, hogy vajdasági irodalom? Van ilyen? Vagy csak azért van, hogy a neve legyen?

„Az utóbbi évtizedben a Vajdaságban alig született az egész magyar irodalomban számottevőnek vehető szépirodalmi munka (...) A vajdasági irodalom, úgy látszik, az ezredvégre 'olvasó irodalommá' alakult át, ami nyilván veszteséglistáinak tudható be, de egyúttal irodalmi önismeretének, a magyar irodalmat erősítő regionális kötöttségeinek és hagyományos nyitottságának is" – szögezte le Bányai János a Mit viszünk magunkkal?[4] kötetének címadó tanulmányában. Később még szkeptikusabb: „Mintha véget ért volna a története" – írta, természetesen a jugoszláviai magyar irodalomra gondolván.

Aggasztóak Mirnics Károly szociológiai tanulmányainak és Hódi Sándor szociológiai-pszichológiai vizsgálatainak következtetései. Ez utóbbi Gereben Ferenc felmérése[5] kapcsán, miszerint a történelem nagyjai közül az 562 megkérdezett vajdasági felnőtt magyar nemzetiségű személy közül legtöbben Tito marsallt nevezték meg, egyebek között a következőket szögezte le: „A felmérési adatok tükrében a vajdasági magyarság mintapéldánya lehetne a kilúgozott agyú népeknek. Ilyen mérvű értékzavar kizárólag olyan népek esetében fordul elő, amelyet szinte teljes egészében megfosztottak történelmi múltjától, önbecslésétől és nemzettudatától. (...) Hogyan lehetne a vajdasági magyarság büszke nemzeti nagyjaira, amikor azok nevét hosszú évtizedeken át ki sem volt szabad ejteni, és a félelemtől görcsbe rándult a gyomra, valahányszor magyarsága szóba került? (...) A közösséggé szerveződésnek jól ismert gazdasági és politikai akadályai voltak. Nemcsak törvények tiltották, amit főben járó bűn volt megszegni, hanem a magyarsághoz való tartozás az elmúlt nyolcvan esztendő során kizárólag hátrányt jelentett az emberek egyéni boldogulása szempontjából. Előny kizárólag abból származott valaki számára, ha hátat fordított nemzettársainak, még inkább, ha elárulta őket."[6] Hódi más helyen azt fejtegette, hogy a vajdasági magyarság az egyéni lelki beágyazódás, a keresztény értékrend és a nemzeti öntudat hiányában nem csak rossz közérzetével kénytelen megküzdeni, hanem olyan lelki sérülésektől szenved, amelyek pusztító és önpusztító magatartásban tárgyiasulnak. „Az elszakított nemzetrészek gondjai-bajai többrétűek. Általában a kisebbségi jogok és a nyelvi egyenjogúság hiányát szoktuk szóvá tenni, holott a legsúlyosabb problémáink nem is annyira jogi, mint amennyire szellemi és mentális természetűek. A nemzeti léttel kapcsolatos általános értékzavar a legnagyobb baj, amely lehetetlenné teszi az együttes gondolkodást és cselekvést számunkra. Ez az értékzavar részben a kisebbségek jogfosztott helyzetével, politikai és gazdasági kiszolgáltatottságával függ össze, részben egy sajátos világjelenség következménye.

Beszélhetünk mi a demokráciáról, az átalakulásról amennyit csak akarunk, mindaddig, amíg a kisebbségek politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi egyenlősége nemzetközi garanciák helyett üres szólamokon nyugszik, nem várható a nemzetrészek szellemi újjászületése, anyagi és kulturális felemelkedése. Ennek az egyenlőségnek a kiharcolása azonban jelentős mértékben éppen a magyar szellemiség erősödésének, ha úgy tetszik: a nemzeti értékek felismerésének a függvénye, amely nélkül meg sem fogalmazódhat kisebbségi közösségünk igazi érdeke, fel sem merülhet a helyzet megváltoztatásának ténye-

---

4 Bányai János: Mit viszünk magunkkal? Forum Könyvkiadó, Újvidék. 2000.

5 Gereben Ferenc: A vajdasági magyarok nemzeti és kulturális identitása. Elhangzott a MTA Kisebbségkutató Intézetének a 2001. május 30–31-én megrendezett Kisebbségi magyarság: nemzetiségi lét, identitás és önszerveződés városi környezetben és falun témájú konferenciáján.

6 Hódi Sándor: Zavarodott nemzettudat. Aracs. 2001/1

ges igénye. A huszonkettes csapdája ez is, mint minden, ami egyaránt függvénye az ember személyiségének és társadalmi körülményeinek." – foglalta össze egy tanácskozáson Hódi Sándor.[7]

Badarságnak tűnik a huszadik század vezető irodalomelméleteinek fényében közösség irodalmáról, sőt a közösség szociológiájáról és pszichológiájáról beszélni[8], amikor ezek az elméletek kiemelték a művészetet, s vele együtt az irodalmat is a közösségi cselekvési formák közül, lehámozták róla a külső meghatározóit – a politikai, szociális, nemzeti, földrajzi-regionális összefüggéseit –, elszakították a szerzőtől, és önelvű nyelvi önmozgásként értelmezték, amelynek egyetlen és kizárólagos játéktere az olvasó, és amelyek szerint az irodalom szakadatlan szövegelés, egyedüli fétise a nyelv, célja az önreflexió, és semmi köze a nyelven kívüli világhoz, így személyhez, éthoszhoz, nemzethez, történelemhez, végső soron emberhez, vagy ha igen, akkor az is az olvasó intellektuális játékának tárgya. Amennyiben ezen elméletek bármelyike is egyeduralkodóvá válna a már említett (feltételezett) világpoétikában, szükségtelenné tenné az irodalomtörténet-írást. Nélküle azonban az elmélet is feleslegessé nyilvánítaná önmagát, hiszen elveszítené vizsgálódásának folyamatosságát, tárgyát egyedi, előzmények és következmények nélküli jelenségként vizsgálhatná, nem képezhetne kánont, értékmezőket, és értékmérő eszközei se lennének. Innen az, hogy a harmadik évezred elején is viszonylag békésen megférnek egymás mellett a különböző elvekre esküvő irodalomkutatási iskolák és az eltérő szempontokat érvényesítő irodalomtörténet-írások.

Herceg János a délvidéki magyar irodalom hármas kötődésével számolt: „az a célom, hogy az utódállamok magyar irodalma kivétel nélkül beleolvadjon az anyaországába, és gazdagítsa, növelje a magyar szellemiség egyetlen törzsökű fáját" – tűzte ki maga elé 1927-ben; máskor „a világirodalomnak sehova nem tartozó hajtásá"-nak nevezte; végül leszögezte, hogy a vajdasági magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik, de egyedi jellegzetességekkel bír –, hiszen erre az irodalomra mindenek előtt a kisebbségben levés állapota és éppen korábbi gyökértelensége kell, hogy rányomja bélyegét. Más szóval, szerinte a délvidéki irodalom az egyetemes magyar irodalom körébe tartozik, s kezdetben ennek az egyetemes magyar irodalomnak az esztétikai mércéit rávetítve a honi termésre, szinte minden produktum izzadtságszagú dilettantizmusnak tűnt előtte, de érezte ennek az irodalomnak a világirodalomhoz való kötődését, ugyanakkor a délvidéki irodalmat az éltető szárától elszakító, új, interkulturális kontextusba helyező trianoni változás szerinte kijelölte ennek az irodalomnak a sajátos fejlődési útját, amelynek során a környező, délszláv irodalmakba is, ha nem is gyökeret, de bár léggyökeret kell eresztenie. Innen az, hogy a Kalangyába és más lapokba, folyóiratokba író Herceg kezdetben, a polgári (értsd: citoyen) szemléletéből fakadóan a külföldi, „világirodalmi" szerzők munkáit (E. E. Kisch, Else Feldman, Jeszenyin, Emil Ludwig, Hans Fallada, Alja Rahmanova, Paul de Kruif, A. Nyeverov, Aragon stb.) ismertette olvasóközönségével, vagy az úgyszintén kisebbségbe szakadt nemzetrészek irodalmi fejlődésére, az elszakított országrészekben megjelentetett kiadványokra (Maksay Albert, Zsögön Zoltán, Tamási Áron, Nyírő József)

---

[7] Elhangzott a Nemzeti kultúránk és irodalmunk kisebbségi körülmények között elnevezésű, Szabadkán megtartott tanácskozáson, 2001. március 3-án.

[8] Noha eddig bizonyosak voltunk, hogy minden esztétikai ítéletalkotás rászorul a közösségi legitimációra és a recepció-kanonizáció-cenzúra hármasságában ez a közösségi olvasat érvényesül.

hívta fel a figyelmet, később pedig teljes mellszélességgel a délszláv irodalmak felé fordult, és kritika- és esszéíróként, fordítóként a külön irodalmak egymás felé vezető útjait kutatta, felismervén, hogy tagadhatatlan a különböző népcsoportokkal való együttélés, a más nemzeti kisebbségekkel közös sors kultúraformáló hatása. A dolgozat további részében az értelmezhetőség kedvéért túllépünk a korábban említett Kalangya-perióduson, el egészen az ötvenes évekig, amikor már a Hídban fellépő ifjú nemzedék a régi, polgári irodalom „kriptaszökevényeként" utasította háttérbe az akkor alig negyven esztendős Herceget, sőt el egészen a késő ötvenes évekig, midőn a nemzedékváltásban részt vevők már egymáshoz csiszolódtak valamelyest, kezdetét vette egy olyan alternatív értékrendszer kimunkálása, amely a centrum és a periféria interaktív kapcsolatában jelentősen visszahatott a múlt évezred utolsó évtizedeiben kialakuló, globális posztmodern kánonjára, a nomadizmusra, az intertextualitásra és a regionalizmus újszerű értelmezésére, amiről Szirák Péter a következőket írta A regionalitás és a posztmodern kánon a huszadik századi magyar irodalomban című tanulmányában:[9] „A regionalitásnak ugyanakkor egy másik értelme is relevánssá vált a nyolcvanas-kilencvenes évek irodalmi diszkurzusában. Ez pedig a regionalitásnak, mint a térségi interkulturális összehasonlításának a lehetősége. Az irodalmi beszédformának az a módja, amely színre viszi a sajátnak az idegenben és az idegennek a sajátban való dialógusát. Ezzel lehetővé teszi a nyelvi és kulturális határok és identitások problémájának, a periféria és a centrum dialektikájának újraértését."

Herceg János a híd-, illetve a közvetítőszerepet nem csupán a centrum és a periféria, vagyis Budapest és a Délvidék, hanem a policentrikus összekapcsolódás igényével vetette fel a Trianon után elszakított államrészek irodalmai között, és ezekkel egyetemben, nagyon korán felismerte a délvidéki irodalom kötődési igényeit a világirodalom (ezzel mindenek előtt nem az esztétikai igényességet hangsúlyozván, hanem a haladó szociális eszméknek nyitva kaput), legnyomatékosabban pedig a délszláv nemzetek irodalma felé igyekezte kalauzolni a Délvidéken maradt kisszámú – és a délszláv literatúráról szinte semmilyen ismerettel nem rendelkező – olvasóközönséget. A szerb és a horvát nyelv által azonban nem csupán az eredeti alkotásokat ismerhette meg, hanem azok közvetítő nyelvként segítettek a világirodalom alkotásait is a maga és olvasói látókörébe emelni. E. E. Kisch: Raj Amerike című könyvét például a belgrádi Nolit 1931-es kiadásában olvasta és írt róla A Mi Irodalmunk hasábjain ugyanezen év február 8-án, a modern reportázs példáját éltetvén benne, amely ugyan szerinte igencsak távol áll a szépirodalomtól és a művészettől, de mégis többre tartja a szavak és színek tömegét görgető szépirodalmi l'art pour l'art-izmusnál, mert a korszerű riport ezzel szemben mégis inkább szépirodalmi feladatot vállal, és lenyúl az élet leplezetlen igazságaihoz. Else Feldmann: Der Leib Der Mutter című, úgynevezett modern regényét eredetiben (E: Prager Verlag, Leipzig – Wien) olvasta, és recenziójában (Kalangya, 1932. szept. 5.) a pszichopatológiai megnyilvánulásokban dúskáló történetből a szociális felkiáltójelet hiányolta, mert az ember nem érez szánalmat, hanem inkább valami utálatfélét ezekkel az öntudatlan és tehetetlenül vergődő beteg figurákkal szemben.

Ahogy nyomon követjük Herceg János publikációit a harmincas évek elején, szinte kizárólagos világirodalmi érdeklődést tapasztalhatunk. Szergej Jeszenyinről írt tudós meg-

[9] Szirák Péter: A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban. In.: Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Szerk.: Görömbei András, Debrecen, 2000. 29–57.

emlékezést (A Mi Irodalmunk, 1933. jan. 8.), majd Emil Ludwig: Mussolini vallomásai című könyvét ismertette – modern Néróként ábrázolva a ducét (Kalangya, 1933. 2. sz.), Hans Fallada: Mi lesz veled – emberke? című regényéről írt gazdag tartalmi kimutatást (Jugoszláviai Magyar Újság, 1933. jún. 30.). Az 1934-es esztendőben öt publikációja közül kettő volt világirodalmi tárgyú (Rahmanova naplója.[10] Kalangya. 1934. 2. sz.; Paul de Kruif: Akik életünkért harcoltak. Kalangya, 1934. 9. sz.), 1935-ben hét írását jelentette meg, amelyek közül ugyancsak kettő volt világirodalmi témájú (A. Nyeverov: Taskent. Reggeli Újság. 1935. ápr. 28; Louis Aragon: A bázeli harangok. Kalangya. 1935. 7. sz.). A következő, 1936-os esztendőből egyetlen írása maradt fenn, majd 1937-ből egy se. Aztán 1938-ban, a megjelent nyolc szövege közül hat vagy közvetlenül, vagy közvetetten a jugoszláv irodalommal kapcsolatos, és ettől kezdve töretlen a délszláv literatúra iránti vonzalma, és annak ismertetésére irányuló kötelességérzete.

A jugoszláv irodalom népi vonatkozásai című, a centrumnak szánt, a Kelet Népe 1938-as első számában megjelent tanulmányában Közép-Európa akkor legfrissebben egyesült irodalmáról azonnal leszögezte, hogy külön hagyományokon, lélek- és tájhangulatokon nevelkedett irodalmakról van szó, amit egyfelől a bizánci, másfelől a latin kultúra istápolt. Hiába van ugyanis – írja Herceg – vérségi kötelék a szerb, a horvát és a szlovén nép között, egy nemzet kultúrájának a kialakulásában a hagyományoknak, a nyelvnek és a vallásnak jut a legfőbb szerep. Éppen ebből eredeztethető, hogy a szerb nép az ortodox-pravoszláv vallásánál, illetve annak archaikus nyelvénél fogva öncélúbb, és irodalmuk születése is a nemzeti relígió misztikumát adja, az évszázados török elnyomás következtében szinte teljességében a népköltészetre szorítkozik, míg a horvátok és a szlovének esetében a latin kultúra integrálódik (vagy inkarnálódik) a nemzetben. A három irodalom közeledése a török háborúk következménye[11] – érvel Herceg –, a szerbeknél ekkor jelentek meg a testvériségről szóló és a szláv győzelemről álmodozó hősi énekek, eposzok, a guzlicások dalai, amelyek felváltják a misztikus költészetet és az egyházi prédikációkat, majd a horvátok és a szlovének közé is eljutva elhalványítják az ottani civilizáció primitív idilljeit, a pásztorjátékokat, a trubadúrköltészetet, a misztériumjátékokat. Az ismertető tanulmány páratlan tömörséggel foglalja össze a délszláv irodalmak gyökereit: a dubrovniki Ivan

[10] Ebben az ismertetőjében is elsősorban politikai meggyőződése vezeti tollát, ugyanis a forradalmárok túlkapásaival szemben kell védelmébe vennie a szocialista forradalom szovjet valóságát.

[11] A XVIII–XIX. században történő közeledés azonban soha nem hozott létre valamelyest is egységesnek mondható, úgynevezett jugoszláv irodalmat: a hasonló stílustörekvésekben megnyilvánuló egyesülési szándékot az első világháború húzta keresztül, majd a második világégés után létrejött államformációban is gyorsan megkezdődött a köztársaságok bezárkózása, amit még a szlovének és a macedónok nyelvi elkülönböződése is tetézett. A nyelvi és kulturális közösségek szellemi élete a történelem által szinte mindig a különállás és a bezárkózás irányába haladt. Ennek veszélyességére – immár a nemzetiségi irodalmak szempontjából – Herceg egy 1966-os rádióbeszédében (Nyelv és nemzetiség) a következőképpen hívta fel a figyelmet: Mert egy nemzetiség csak egyféleképpen védekezhet a belülről meg-megszólaló szirénhangok csábítása, a nacionalizmus ellen: ha nem a bezárkózást választja nemzetiségi életformának, de minden erejével küzd, hogy az a nyelvi sziget, amelyen él, bármilyen keskeny földnyelveken is, de elvezessen a népesebb közösségekbe. A kitörés az egyetlen egészséges megoldás vidéknek és nagyvilágnak, mai állapotában egyaránt, a magunk megmutatása, hogy látva lássanak bennünket s a hitünket, hogy egyet akarunk. Herceg János: Összegyűjtött esszék, tanulmányok. Második kötet. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd. 2001. 390.

Gundulić Osman című eposzát, a felvilágosodást hirdető Dositej Obradovićnak a népi irodalom megteremtését célzó programját, Vuk Karadžić monda- és népdalgyűjteményét, a szlovén Jernej Kopitarral készített szláv szótárát, a Vuk által megfogalmazott nyelvi törvényszerűségeket a horvátokkal is elfogadtató Ljudevit Gaj Danica című lapját, s Montenegrót se feledve, Petrović Njegoš hősköltemény ét, a Hegyek koszorúját. Az ismertetőből kitűnik, Herceg őszintén tiszteleg a romantika korában tevékenykedő Vuk Karadžić[12] munkája előtt[13], aki a kilencven százalékban írástudatlan szerbségnek megadta a saját nyelvén való megszólalás lehetőségét, a 47 ezer szavas szerb-horvát szótár, az új nyelvtan, a fonetikus ortográfia kivonta a pánszláv mozgalmat a szlavofil hatás alól és lehetővé tette a nemzeti irodalmak önálló fejlődését. Még a tanulmányírás idején is azt látja, hogy a szerb népben még mindig erősebben élnek emlékei, mint a civilizáció produktumainak csodálata. Európa nagy madara kint szorult a Dinári-hegység külső falán, ám mindenekelőtt Bora Stanković és Ivan Cankar műveivel példálózva abbéli bizalmát is kifejezte, hogy amit ma primitívnek és balkáninak hívunk, az meg fog izmosodni, fényt kap, és tisztaságának varázsa lesz, mint minden önmaga erején élő nemzetnek.

Ivo Andrić[14] hajdani Boszniájában Herceg Tamási Áron Erdélyére ismer, hangsúlyozván a taine-i miliőelmélet igazságát, miszerint az ellentmondások szintézise, s összefogó, egyetlen nagy hatalom mégis maga a táj, és ennek fényében szögezheti le a két világot egymáshoz közelítő, egymásba átmosó, de külön is választó gondolatait: Bosznia tájhangulata körülbelül egyezik Erdélyével. Az erdős hegyeket itt is, ott is kecskepásztorok, vadászok, mészkőfejtő és szénégető szegény emberek lakják. De amíg Erdély kultúrájában, hagyományaiban és politikai fekvésénél fogva is mindig egy zárt szigetet képezett, addig Bosznia sohasem tudta elzárni kapuit az idegen hatások elől. Ő volt az a kicsiny pont, amelyen Európa megütközött a Balkánnal. (...) A szláv, muzulmán és katolikus egyház benne egyforma szívóssággal küzdött egymással.

Ez az a sokszínűség, amelynek homogenizáló hatását Herceg írói megfogalmazás tétjeként jelölte ki maga elé a Cél és vallomás című önéletrajzi vallomásában (Kalangya, 1938. 10. sz.): Nekünk nemcsak a művészi tökélyre kell törekednünk, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. Miként Herceg a maga szélsőséges, de mindenképpen pozitív tartalmú[15], ám megvalósításában olykor radikálisan irodalom-ellenes[16] regionalizmus-programja fényében felismerte

---

[12] Születésének 150. évfordulójára a Nyugatban írt tisztelgő sorokat. (1938. I. sz.)

[13] Cél és vallomás című, terjedelmes önéletrajzi vallomásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a vajdasági magyar irodalomnak is egy Karadžićra lenne szüksége.

[14] Ivo Andrić novellái. Kalangya. 1938. 8–9. sz.

[15] Monográfusa, Toldi Éva ugyan rámutatott e program alkalmazásának hátulütőjére is: A helyi színek elméletének a követése, a couleur locale érvényesítése, a tájhoz való ragaszkodás, és a patriotizmus pozitív töltésűek lehetnének, kiválóan alkalmasnak bizonyulhatnának egy irodalom színképének árnyalására, ha programcikkeiben az író nem követelné kategorikusan az általános emberi kérdések feladását kizárólag a helyi gondok, észleletek javára. Toldi Éva: Herceg János. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1993. 56.

[16] Ugyancsak a monográfus észrevételezte, hogy: A regionalizmus legerősebben a tanulmányrovatban éreztette hatását. A tudományosság helyébe a sekélyesebb publicisztika kerül, s ebben megmutatkozik a koncepció negatívuma is: publicistákat alkalmaz a folyóirat a Bácska tárgyi arcula-

Andrić Alija Đerzelezének és Tamási Ábeljének a rokonságát, úgy állította Bori Imre kettőjük mellé Herceg Kekez Tunáját.[17] Herceg ekkor már teljesen tisztában volt a centrum és a periféria problematikájával, világos volt előtte, hogy kisebbségi íróvá való szegődése lemondást követel, és erőfeszítést, hogy a maga elé kitűzött horizont ne a világirodalomra vetüljön, hanem meg kell elégednie a perspektívát leszűkítő feladatvállalás nyújtotta lehetőséggel. De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért – panaszolja fel, vagy éppen rezignáltan szögezi le, ma már nem tudhatjuk. Azt azonban ugyanebből a vallomásból olvashatjuk ki, hogy Herceg 1938-ban, a kisebbségi író feladatvállalásával egyetemben nem a polgárság színeiben kívánt megnyilatkozni, sőt, egyenesen elvetette ennek lehetőségét. Szerinte ugyanis a polgár elutasító magatartása érdeklődési körén kívülre zárja az úgynevezett helyi, egy kis szabadsággal mondhatnánk, regionális irodalmat, ugyanis ez az irodalom sem térben, sem időben nem üti meg a polgár vastag fülét. Persze, hiszen aki egyszer már a világ pulzusán tartotta kezét, még ha parvenü modorban is, mi érdekességet lelne a szerb, a horvát, a magyar, német és zsidó városi homogenitáson, amikor maga is ebben a közegben élt, ha nem autora, akkor auctora volt annak a létélménynek, amit Herceg, maga is sváb és francia ősöktől származó, a magyar virtust a Hercog nagyapától, a cirill betűket Karle nagyapjától tanuló gyermek – kiváló irodalmi szaglással – a regionalizmus letéteményeseként fogalmazott meg. Tudta, hogy a Szenteleky által meghirdetett couleur locale elv nem hozta meg az áhított homogenitást, a programhoz csatlakozó írók csak idegen neveket hoztak műveiben és szerb dalokat magyarosítottak, ugyanakkor meggyőződése volt, hogy a vajdasági kultúrának nem a világpolgár, hanem a nép az őrzője, valahogy úgy, mint a vajdasági szerb irodalomban. Herceg nem magyar, hanem batyus származása ellenére olyan vitalitással és vehemenciával vállalta magyarságát és vajdaságiságát, mint ahogy annak idején a vajdasági szerb intelligencia, Vasa Stajić, Jovan Popović, Mladen Leskovac igyekezett bizonyítani, hogy Petőfi és Ady nem csak a magyarok ügye, költészetük az egész Duna-mente közös kincse. Még ugyanebben az esztendőben, Szenteleky Kornél halála után öt évvel kelt vallomásában[18] arról írt, hogy a vajdasági szemléletű írónak éppen a táj (és a vele együtt adott emberi kapcsolatok) nyomán így kell magáénak tudnia Steriját és Ignjatovićot, és a magas kultúrával szemben a népi kultúra elsőbbségét hirdető Karadžićot, mert a vajdasági élet lehetőségét az itt élők demokráciája és testvérisége szavatolja. Ezért állította, hogy A Vojvođanski zbornik mozgalma közelebb van hozzánk, mint bármilyen anyaországi mozgalom, ha nem is magyar, de vajdasági. Ez az egyetlen út, amelyen a vajdasági irodalom kibontakozását látom. Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást! Vajdaságról, mint sajátságos területről beszélni magyarul ekkor talán olyannyira időelőtti volt, mint szerbül 1922-ben, amikor Vasa Stajić a Nova Vojvodina című folyóirattal hirdette ugyanezt a regionalizmus-

tának a megrajzolásához, néprajzi gyűjtések és régészetről szóló szövegek látnak napvilágot a Kalangyában, sőt a numizmatika és a galambászat is a helytörténet ágazatai közé kerül; az írások színvonala sem kielégítő. Toldi Éva: Herceg János. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1993. 62–63.

[17] Bori Imre: Kekez Tuna. Híd. 1989. 4. sz.

[18] Cél és vallomás. Kalangya. 1938. 10. sz.

igényt. A polgári szemlélet torzulásával,[19] a bezáródásnak a belterjessé történő alakulásával való kezdeti hadakozásait, a szociális érzékenységre való intései mellett Trianon után közel két évtizeddel leplezetlen mondatokban hangsúlyozta: Mert még mindig nem találtuk meg önmagunkat. Még mindig tele vagyunk hazugságokkal, kultúrfölénnyel, csalfa ábrándokkal, mellet döngető, de suba alá búvó szájas magyarkodással és íróink mindezeknek a kliséivel... és meneküléssel a valóság elől. Vannak itt még olyanok, akik internacionális eszményképeket kerestek, általános emberit s, hogy itt mi mindennek kellene emberinek lennie, azt nem veszik észre. A Trianon utáni vajdasági polgári szemlélet az új államformációba való kerülést követő első évtizedekben se nem követelte a térség sajátos irodalmának megteremtését, se nem támogatta azt, nem is vett róla tudomást, hanem elnézett messze a távolba, s az elérhetetlenre irányuló nosztalgiáját tüzelte csak magában. Az irodalom egyébként korábban se állt érdeklődésének homlokterében. Az 1906-ban Vértesi Károly elnökletével alakított Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság is inkább nem akart lemaradni a kulturális fejlődésben más vármegyék mögött, mint magát az irodalmat istápolni. A köztudatban akkor még úgy élt az író, mint a nemzeti művelődés legfontosabb tényezője. Hogy tehetséges volt-e, azzal abban az időben nem sokat törődtek Bácskában. Ha mellékesen úriember is volt, minden ajtó kitárult előtte, és előadását udvariasan meg is tapsolták. A polgáriasodási vágy megelégedett a külsőséggel, a lényeggel nem sokat törődött. – írta erről Herceg az Irodalmi társaság a régi Bácskában című tanulmányában[20]. Az irodalmi estek pazar lakomákba torkolló rendezvények voltak, amelyekről a hírlapok nem a költői teljesítményt, hanem az egymás köszöntésére mondott tósztokat jegyezték fel, és a külsőségekben merült ki az ünneplés: Bezdánban lovasbandérium, Hódságon tűzoltózenekar várta a Társaság íróit. Bácsország olyan távol esett a központtól, hogy ott az irodalmi életnek pusztán a habja csapódott le. A polgárságnak az a csoportja, amely nem kapaszkodott a centrum irányába, hanem megmaradt a Vajdaság területén, a szociális átrendeződés következtében, pozícióját és jövedelemforrását veszítve nem is rendelkezhetett be másra, mint a túlélésre és a nosztalgiázásra. A falusi parasztság szociális szigetléte folytán – Herceg szemléletében – hagyományőrző és hagyománymegújító: szociális helyzete ugyan gyűrűt von e réteg köré, ám e határ csak a városi proletártól és a polgártól rekeszti el, a nép (ebben a szemléletben a parasztság és a falusi lakosság) inkább kultúrájába fogadja a más nemzethez tartozók szokásrendszerét, lexikáját, táncát és dalait, mert az számára természetes, mint hogy pénzért föladja népi mivoltát és a városi életformát öltse magára, mert az erkölcstelen. Nem a népviselet selyemharisnyára és kosztümre cserélése az amorális, hanem maga a tett, az egyik életformának a több pénz reményében való elhagyása és egy másik magára öltése. Ezt a szociális és társadalmi érzékenységet tükröző éles elkülönülést Herceg 1938-ban az író szerepkörének regionális specializációjával kívánta áthidalni: E törvény alól csak az író lehet kivétel, akinek az életformája, ha polgári is, de tudatában ott élhet a népben, megszívhatja magát tápláló nedveiből, hogy a másik parton eresszen lombokat.

---

[19] Herceg a Szerbiában uralkodó társadalmi viszonyokat az 1800-as évek végétől az 1900-as évek első harmadáig terjedően legalaposabban a Branislav Nušićról írt tanulmányában ábrázolta (Híd. 1950. 5. sz.), és itt a burzsoá polgári társadalom romlottságára, kétszínűségére, kegyetlen önzésére, butaságára és mindenáron meggazdagodási, érvényesülési vágyára hívta fel a figyelmet.

[20] Kalangya. 1942. 9. sz.

Említettem már, Herceg János a második világháborút megelőző években, a jugoszláv-magyar közeledés esztendeiben a Vajdaságban minden anyaországi kapcsolatnál fontosabbnak ítélte a vajdasági mozgalmat, az itt élő népek egymáshoz való közeledésének programját. Pedig a kisebbségben élő magyarságnak vajmi kevés beleszólása lehetett ebbe a folyamatba. Németh László asszimilációs és disszimilációs elmélete kapcsán[21] azt észrevételezi, hogy minden rendben lett volna, ha 1848 után a magyar parasztságot emeli az állam a középosztályba és a jövevényeket helyezi paraszti sorba, minden valószínűség szerint a saját időszerű helyzetének analógiájára, mert a Kalangyának ugyanebben az 1940/6-os számában Feketekuty Béla könyve[22] kapcsán szinte természetes tényként észrevételezi a kisebbségi sorssal együtt járó peremreszorultság politikai megnyilvánulását: Mi, kisebbségi magyarok örömmel és kettőzött figyelemmel kísérünk minden ilyen irányú megnyilatkozást. Még akkor is, ha sem mint résztvevők, sem mint közvetítők nem szerepelhetünk a két ország közeledésében. (...) A jugoszláviai magyarságnak nem szabad ünneprontónak lenni, s nem szabad felhoznia sérelmeit, kívánságait a közeledéssel kapcsolatban, ha tudatában is van annak, hogy minden eddigi viszály és hűvös tartózkodás éppen miatta volt meg a két ország viszonyában. (...)

Nekünk pedig húszéves kisebbségi sorsunkban a türelem jutott osztályrészül. Az itteni magyarság nem szokott hozzá az önálló élethez; kezdeményező szerepe sohasem volt – tette hozzá egy másik helyen.[23] Mi mást érthetünk ki ezekből a sorokból, mint azt, hogy Hercegnek a jugoszláv irodalmak iránti érdeklődése a kisebbségi sorba kényszerültség által indukált kényszerpálya volt az egyedüli vállalható feladat, amit a kisebbségi (polgári) értelmiségi vállalhatott? Hiszen a saját sorsába való beleszólás igénye is kockázatos kívánalom volt a kisebbség számára, sőt, ugyanebben az időben a többségi nemzethez tartozók se sokat kacsingathattak külföld felé. A jugoszláviai magyar kisebbség léttere messze a földrajzi koordináták alá szűkült, a középiskolákat bezárta a jugoszláv hatalom, a Pribičević-féle névelemzés pedig az itteni magyar gyerekek kétharmada előtt zárta be a magyar elemi iskolák kapuit,[24] a Belgrádi Rádió hangjátékaiban pedig megcsontosodik Zsuzsa, a magyar cselédlány alakja, akinek bárgyúsága és otrombasága és lelkületet sértő generali-

---

[21] Kisebbségben. Németh László könyve. Kalangya. 1940. 6. sz.

[22] Vitéz Feketekuty Béla dr.: Jugoszlávia magyar szemmel. Kalangya. 1940. 6. sz.

[23] Szenteleky szerepe. Kalangya. 1940. 7–8–9. sz.

[24] Ezeket a sorsfordító módosulásokat Herceg János nem csupán regényben, hanem értekező prózájában is megörökítette. A Vázlatok egy életrajzhoz című esszéjét például a következő poétikus bekezdéssel indította: Ott veszett el már valami az iskolapadban, ahol a Germinalt olvastuk, Szanint, Buffalo Billt és Nick Cartert, míg kopott, háború előtti zsakettjében a tanár le-föl sétált a teremben, és jobb híján frontélményeiről beszélt kidüllesztett mellel: hogy zsebórájával két olaszt vert agyon és hasonló hősi meséket. S később, amikor elhagyjuk a latint, és helyette a cirill ábécét kezdtük tanulni, amikor elmerült Cicero, és felbukkant Nemanja Stevan, és amikor Japan Đurónál a kis gimnazisták féláron biliárdozhattak; amikor ugyanaz a zsakettes figyelmeztetett, hogy olyan magyar versek is vannak, amelyeket nem kell felmondani, de otthon, magánszorgalomból mindenki megtanulhatja őket; amikor a Pávó fiúkat kicsapták, mert egyik éjszaka festékes vödörrel járták be a várost, és a házak falára rápingálták a Szózat négy legszebb sorát. De ki látta akkor mindezt ennyire torzítva, és ki tudta közülünk, hogy mire készülünk?
Hiszen valójában semmire sem készültünk. Amivé lettünk, a véletlen segített hozzá, s amit akkor elvesztettünk, most kezdjük megtalálni. Vojvodinai Szemle. 1941. 2 sz.

zálása ellen csak a jóérzés tiltakozhat, de a remény és csüggedés kettős vonzásában élő kisebbségi nem. A második világháborút követően kísérteties egybevágósággal ismétlődtek meg a Trianon utáni tapasztalatok: a háború elsodorta a vajdasági magyar értelmiség kétharmadát, a megmaradt réteg pedig nem sorolta szellemi szükségletei közé a vajdasági magyar irodalom létét segítő és egyben bizonyító törekvéseket, például egy folyóirat meglétét. A kisebbségi kutató (vagy inkább nevezzük kultúrmunkásnak) nem, vagy csak nagyon nehezen férhetett hozzá olyan adatokhoz, amelyek a Vajdaságnak a magyar nemzeti, vagy magyar történelmi jellegét bizonyította. Amennyiben erre mégis alkalma nyílott, kutatásainak eredményeit már nem tehette közzé, ugyanis a kisebbségi politikát ellehetetlenítő 1929-es diktatúra után a cenzúra nem engedélyezte az ilyen publikációk kiadását. A közös múlt csak emlék, a közös jövő – végzet – idézi Herceg egy német származású magyar önvallomását[25] és megértéssel bólint rá arra a polgári asszimilációra, amelynek következménye, hogy semmi se különbözteti meg az asszimilált és a törzsökös magyar polgárt egymástól, az előbbit semmi sem fűzi többé fajtájához, lélekben, nevelésben és gyakran testben is teljesen beleolvadt a magyarságba. Arra azonban nem találunk utalást írásaiban, hogy amit üdvösnek tartott a magyar asszimiláció szempontjából, azt jóváhagyta-e volna a maga kisebbségi helyzetében, vagy meghunyászkodva, de kitartott volna a nemzeti önazonosság megőrzésének és egymás megismerésének a programja mellett. Bizonyára ez utóbbiról lehet szó, ugyanis ugyanolyan lelkesedéssel fogadta Madách tragédiájának szerb fordításait, mint a délszláv írók műveinek magyarországi megjelentetéseit. Ezen túlmenően azonban a Vajdaságnak mint sajátos tájegységnek a megismerését tűzte ki a maga és a többi délvidéki magyar író irodalmi feladatául: Én hiszem, hogy előbb-utóbb a délvidéki magyarság is felébred kulturális ájultságából, és ugyanolyan érdeklődéssel vesz körül bennünket, mint elődeinket, a régi bácskai írókat. De bennünket most már az időhöz és kötelességeinkhez híven csak e vidék feltárásának, újjáköltésének, kulturális feltérképezésének szempontjai vihetnek közösségi munkára. E szempontok nélkül nincs szükség irodalmi társaságra, nincs szükség külön irodalomra sem, e szempontok nélkül boldoguljon mindenki úgy, ahogy tud, s ahogyan az Isten megengedi.[26] Ugyanakkor, az immáron újra megváltozott körülmények között, a Bácska magyar közigazgatása idején Szent István intelmeinek fényében maga akarja egy akolba terelni, egy pásztor botja alá keríteni az akkor kisebbségbe került szerbeket, németeket, románokat és szlovákokat, nagylelkűen még azt is megkockáztatva, hogy Trianon után a vajdasági szerbség veszített igazán, hiszen Újvidékről Belgrád elszippantotta az értelmiséget, míg a huszonhárom év kisebbségi lét megvilágosította a vajdasági magyarokat, akik Pest közelsége és a maguk patríciusi renyhesége folytán korában nem éltek a kezdeményezés lehetőségével, és a kultúrjavak fogyasztására rendezkedtek be, egyszerre rátaláltak az önszerveződés formáira és erősödni kezdtek[27]. Kicsit furcsa érvelés, de csak az ehhez hasonló tépelődések tarthatták egyensúlyban Herceg János gondolkodását, aki nem törleszkedett és nem is panaszkodott se 1942 előtt, sem utána, idegenből hazatértként sem. Szembetűnő például, hogy a Kalangya szerkesztőjeként 1944-ben Zombor és Baja végső soron eltérő irányú testvérfejlődését taglalta, számba vette Ady szerb-horvát fordítóit, külön tanulmányban elemezte Ady he-

[25] Német polgárság magyar földön. Kalangya. 1942. 4. sz.

[26] Irodalmi társaság a régi Bácskában. Kalangya. 1942. 9. sz.

[27] vö. Egy akol – egy pásztor. Kalangya. 1943. 1. sz.

lyét a délszláv irodalomban, életrajzi ismertetőt írt a bajai születésű, ám távolról sem magyarbarát, ráadásul epigon-gyanús Bogoboj Atanackovićról, s meleg hangú nekrológot jelentetett meg Jovan Dučićról. Mi ez, ha nem az eleve adott kétlakiságból fakadó híd-szerep aktív vállalása? Herceg a Kalangya munkatársaként, majd a Bácska magyar közigazgatása alatt szerkesztőjeként egyaránt azt vallotta, hogy a nemzeti konglomerátum, a népek, nyelvek, kultúrák diaszporikus találkozása csakis egy interkulturális ötvöződésben oldódhat fel, amit egyes szerzők, egyes művek meg is teremtettek, anélkül, hogy ezt a szükségszerűséget bármilyen elmélet, vagy politikai sugallat tudatosította volna bennük.[28] Ebből a felismerésből származik Hercegnek a népiségre való esküvése: az együtt és egymás mellett élők időtlen idők óta úgy éltek, ahogy azt a különböző fordulatok után szólamokban kívánta számukra előírni a politika. Amivel nem egyszer szembefordult a gyakorlat, vagy éppenséggel az értelmiségiek éleslátása, szellemi rokonszenve. Erről a véresen valós szellemi összefonódásról írta Herceg az Ady a délszláv irodalomban című tanulmányában[29] egyebek között a következőket: A magyar szabadságharcban a szerb irodalom legjobbjai: Đura Jaksić, Sterija Popović, Jaša Ignjatović mégis – szinte népükkel szemben – Petőfi oldalára álltak.[30] Nem politikai lépés volt ez részükről – mint ahogy Petőfi sem politikai ügyet látott a szabadságharcban –, hanem a lelki közelség és a szellemi nevelés eredménye. A szerb politika szirénjei különben is a másik táborban fújták a kürtöket. De itt, nálunk addigra Vitkovics már bemutatta a szerb balladák szépségét. Milovan Vidaković budai hónapos szobájában írta az első szerb regényt, amelyhez nemcsak a magyar példákat használta szorgalmasan, hanem a magyar tájat is háttérnek, s a vándorköltő, Sima Milutinović verseiben a guzlárok hangja Vörösmartyéval ölelkezett.

Ezután jött Petőfi, akinek igézete oly erős volt a szerb írókra, hogy nemcsak költői szárnyalását figyelték lelkesedve, hanem átvették tőle a magyar szabadságeszményeket is. Herceg ebben a tanulmányban azonban nem csupán a magyar-szerb interkulturális kapcsolatoknak[31] ered nyomába, hanem a szerb-szerb kultúraközi bipolaritás póluscseréjére is felfigyel, amelynek során átértékelődik a centrum és a periféria viszonya.

A századforduló idején a magyarországi szerb irodalom hangot váltott. Az a szellemi vérátömlesztés, ami Szerbia és a délvidéki szerbség között folyt olyképpen, hogy onnan jött a népi, innen ment az európai kultúra, lassan egészen egyoldalúvá alakult. Vuk Karadžić, a pásztorból lett filológus színreléptével a századokig elnyomott szerb népnek oly

---

[28] El egészen addig, hogy 1950-ben a magyartanároknak magyar irodalomtörténet híján Mladen Leskovac Petőfi-tanulmányát javasolja előkészületi anyagul. (Egy vajdasági szerb író könyve. Magyar Szó. 1950. január 22.

[29] Magyar Csillag. 1944. 4. sz.

[30] Három évvel később, 1947-ben a 7 Napban ugyanennek a szellemi együttcsendülésnek a visszhangját érzi kicsengeni, midőn Jugoszláviában Petőfi szerb fordításban jelenik meg, Magyarországon meg kiadják Ivan Goran Kovačić Jama című poémáját.

[31] E kapcsolatok tudatosításában számos neves és névtelen segítő vett részt. A becsei Szulik József, aki a zombori Bácska 1890. és 1891. évfolyamában adott közre Branko Radičević magyarra fordított verseiből, a következőképpen indokolta e munkájának szükségét: a művelt magyar úriosztály becsmérlően néz a szerbre, melyet magánál alacsonyabb kulturális szinten állónak tart. Szerény munkálkodásommal intelligenciánknak ezen tévhitét kívánnám elmulasztani és bizonyítani, miszerint a szerb poéták művészete minden figyelmet megérdemel. (Idézi Herceg: Radičević versei magyar fordításban. Híd. 1948. 3. sz.

gazdag költészeti anyaga az irodalom forrása lett. Hamarosan egy erős nemzeti irodalom bontakozott ki a szerbeknél, s amilyen arányban izmosodott a felszabadult Szerbia irodalma, oly mértékben halványult a délvidéki szerb szellemi élet jelentősége. A magyar iskolát járt, 1848 nagy magyarbarátja, Jakov Ignjatović, aki később nacionalista, sőt sovén felhangú történelmi regényeket és elbeszéléseket tett közzé (amelyekben azonban a szerb és a magyar vitézek vígan küzdöttek egymás mellett a megátalkodott ellenséggel szemben), 1854-ben, a Matica srpska folyóiratának, a Letopisnek a szerkesztőjeként szinte ugyanabba a helyzetbe csöppent, mint Szenteleky háromnegyed évszázad múltán. Ignjatovićnak szinte magának kellett teleírnia a folyóiratot, mert kevés volt a szerb olvasó, még kevesebb a szerb író: a mi irodalmunk olyan, mint az üvegházi télikert, árt neki a szél és minden zord idő. Ezért tanítanunk kell egymást, el kell viselni a tanítást, mert ettől még igazán jó barátok lehetünk – írta Ignjatović, a lelkes szerb nacionalista, a magyar lokálpatrióta, a fölvilágosult européer.[32] A Vajdaság népi és földrajzi egysége hiteles költői változatának megteremtése mégis a kor szerb irodalmára maradt. Kezdve Bogoboj Atanackovićtól, Jakov Ignjatovićon át, később Veljko Petrovićig és Jovan Popovićig hömpölygött ez az epika.[33] Dolgozatomban többször jeleztem, hogy a jugoszláviai magyar irodalom párhuzamos kötődései közül különösen erős volt a Vajdaságban élő népek irodalmával való kapcsolata, az a szándék, amely Szenteleky Kornél és Debreczeni József fordítás-vállalkozásával, a Bazsalikommal kezdődően – és nem teljesen függetlenül a couleur locale elméletétől – a Vajdaság különfejlődésének, endogén lelkiségének és autochton gondolatvilágának tettenérését a népek és kultúrák együttélésének az egyéni és társadalmi reflexekben fellelhető nyomainak és eredményeinek a felkutatásában, a vidék és a központ kultúrájának közelítésében és a szülőföldnek mint irodalmi témának a feldolgozásában kívánta elérni. A folyóirat-szerkesztő, rovatvezető, a rádió irodalmi műsorainak a vezetője, a Magyar Szó irányadó esszéírója, a jugoszláviai magyar kiadótevékenység meghatározó személyisége, tudományos intézményeink, irodalmi és kulturális testületek, s nem utolsósorban a közélet megbecsült és nagytekintélyű tagja, Herceg János irodalmi közszereplésének teljes ideje alatt ezen munkálkodott: Arra tanít – írta értekező prózájának értékelésekor Szeli István –, hogy szűkebb és tágabb közösségünk, tudati, szemléletbeli, lelki, érzelmi és értelmi rezonanciáit ne egymás ellenébe fordítva, hanem a zavaró hullámhosszak kiiktatásával kezeljük. Nem a különbségek letagadásával, hanem a kölcsönös foghatóságuk elősegítésével és tartalmaik humanizálásával.[34]

---

[32] Idézi Herceg: Jakov Ignjatović. Híd. 1950. 6. sz.

[33] Kosztolányi életművében csak itt-ott találjuk meg jellegzetes és félreérthetetlenül határozott körvonalait ennek a tájnak s az itteni embernek, az ő vidéke a magyar kisváros általános rajzához igazodik. Herczeg Ferenc a K. u. K. gyarmatosító politikájának áldásait hirdette egy vékonypénzű uralkodóréteg vidám históriáiban. Papp Dániel kezéből viszont túlságosan korán hullott ki a toll ahhoz, hogy alkotásaiban a tündérlak reálisabb alapot kaphatott volna. Csáth Gézát megejtette az élet misztériumokkal teli árnyjátéka, tekintetét elhomályosította a morfium, Gozsdu Elek pedig a magyar fin de siécle utolsó mohikánjaként menekült riadtan a magányba a korforduló ellentmondásoktól terhes új viharai elől. – állítja Herceg, és ezzel indokolja, hogy a vajdasági regionalitás előbb a szerb irodalomban bontakozhatott ki. (Tavaszi temetés. Magyar Szó. 1958. jún. 29.)

[34] Szeli István: Herceg János értekező prózájáról. In.: Emlékezések könyve. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 2001.

Az egybehangzások, áthallások, egybemosódások, szellemi rokonságok és a fordításirodalom együttcsengése megkerülhetetlen jellemzője volt a délvidéki irodalomnak, amiről Herceg János 1958-ban így írt: Nagy válaszfal a nyelv, de vidékünk kétnyelvűségében – a béke, a türelem és a megértés ritka időszakaiban – csodálatos kölcsönhatások mutatkoztak, és olykor már-már egy egységes szellem kialakulását ígérték, minden politikai határmezsgyén túl: szokásban, életformában, szemléletben és a népek álmaiban is. De a költők külön utakon jártak, s a szülőföldnek ezt a lassan bontakozó szellemét, amelyről Vitkovics Mihály ábrándozott legendás körtefája alatt, feloldották a maguk szélesebb nyelvi és nemzeti kultúrájukban, úgyhogy eredetére sokszor alig utal valami.[35] Ez a folyamat, ami egyébként a szocialista viszonyokra épülő, háború utáni társadalmi tendenciákban a megélhetési migráció, az egzisztenciális asszimiláció során a hagyománytörés kérlelhetetlen erejével sodorta el a népviseletet, a zárt közösségek szellemi javait, a nyelvi szigetek apadó forrásvidékét, Herceg Jánost is megingatta a regionalizmusba vetett hitében. Amíg 1958-ban még Veljko Petrovićban a legjelentősebb vajdasági regionalistát ünnepelte, igaz, akkor is figyelmeztetett a szellemi különválás, a különgondolkodás veszélyeire, négy év múltán már időszerűtlennek kiáltotta ki az egyébként mindvégig üdvösnek tartott irányzatot és a következőképpen intette írótársait: A jugoszláviai magyar írónak itt van hát a helye, s ha el akarja kerülni a regionalizmus veszélyeit, akkor feltétlenül szakítania kell a retrográd romantikával, a táj mítoszával és megszólaltatni az új világ új emberének irodalmát.[36] Az intelem retorikájának szólam-szerűségét a szöveg születésének ideje kellőképpen magyarázza: a szocialista építkezés kiterjesztette szárnyait a szellem világa fölé is. A könyvesboltokban egyszerre megjelentek a magyarországi szerzők kötetei, az egyre több kétnyelvű fiatal számára hozzáférhetővé váltak a belgrádi és a zágrábi kortárs írók munkái, így a vajdasági magyar írók egyszerre olyan alkotókkal kerültek versenyhelyzetbe, akik kompaktabb nyelvi közösségben működhettek és esetleg tehetség dolgában is előbbre jártak. Innét az intés, hogy egyszer majd a vajdasági magyar író könyve is kijut a határon túlra, és akkor az ottani olvasót nem a szerző alkotói bravúrja, a szürrealizmus vidéki változata vagy a művész l'art pour l'art-izmusa érdekli majd, hanem a vajdasági ember új körülmények között szerveződő és kiteljesülő élete. Ezt kell az itteni írónak megírnia – vagyis megint csak a regionalizmus.[37] Herceg hitvallása csak a táj és az ember együttélését kiegészítette a korszellem modernizálódásával, más szóval, a társadalmi alakulás kiszolgálásával. Ez a szocialista lelkesedés ideig-óráig elhomályosította a vajdasági magyar írók éleslátását és öntudatát, nevük és hivatásuk mellől elhagyták a területi és nemzetiségi megkülönböztetést és jugoszláv íróknak vallották magukat, ám hamarosan arról kellett megbizonyosodniuk, hogy nyelvük korlátait nem törhetik át, és a jugoszlávizmus eszméje az írótársadalmon belül is kezd köztársasági határok közé szorulni. Érdekesmód a hercegi gondolkodásban a hatvanas évek derekán ugyanez a befelé fordulás üti fel a fejét: amikor a Vajdaságból harmadmagával meghívták Kölnbe, hogy a szétszórt magyarság helyzetéről

---

[35] Tavaszi temetés. Magyar Szó. 1958. jún. 29.

[36] A szülőföld és az ország változásai. (1962.) in. Hazulról. Forum Könyvkiadó, Novi Sad. 1965.

[37] Herceg a múlt század hatvanas éveiben – talán valami szocialista irodalompolitikából fakadó közmegegyezéstől vezérelve – pejoratív értelemben használja a regionalizmus terminust, noha szemléletbelileg éppen annak a megvalósulását ösztönzi. Ezekben az írásaiban mintha összetévesztette volna a provincializmust a regionalizmussal.

tárgyaljanak, elutasítja a meghívást. Akkor, amikor Illyés Gyula az ötágú síp szellemében kérdi, hogy ki nem kapta fel kellemes meglepetéssel a fejét a kritikai fénycsóvákra, melyek mintegy oldalról csaptak a pesti centrumba Újvidék két magyar folyóiratából?, Herceg látókörét leemeli Budapestről és a Leányvári levelek 27. darabjában[38] a következő véleményt fogalmazza meg: Én megmaradok abban a hitemben vagy tévhitemben, ha úgy tetszik, hogy az írás szabadságát mindenekelőtt a magunk vidéki vagy kisebbségi, avagy provinciális felvetéséhez kell tartogatnunk. Itt megint az a Herceg János szólal meg, aki ifjúkori első recenzióiban a külföldi szerzők szociális érzékenységének hiányára hívta fel a figyelmet: a vajdasági magyar irodalomban adott volt már a szólásszabadság, az alkotói autonómia, sőt, tehetségek is akadtak, de sehogy se akart megszületni az a mű, ami teljességében ábrázolta volna a jugoszlavizmus kegyeiben új körülmények között neveledő új ember epopeiáját vagy románját, s Herceg ismét arra kénytelen felhívni a figyelmet, hogy önálló alkotások szempontjából igencsak rosszul áll ez az irodalom: Csak az esszében, az irodalmi élet széljegyzeteiben vagyunk bátrak, az önálló alkotás felelőssége hiányzik belőlünk. Nálunk ez az esztétikai kísérőzene túlharsogja a szólistát, s most már oly általánossá lett, hogy csak a dobok érvényesülnek, s azoknak gyakori hangzavarában a kísérletek. Nem a nagy vállalkozások, nem a feltárások és feltárulkozások igénye, hanem megint csak a tartalomtól független formai bravúr a ködevés és köldöknézés igézetében.[39] Herceg itt ugyan még a Híd forradalmi szerepe iránt hűségből ragaszkodott volna valamiféle irányzatossághoz, ám már azt tapasztalta, hogy az értekező próza, s mindenek előtt az esszé kiszorította helyükből az autonóm művészi alkotásokat, az esztétizálás bebocsátást követel a versbe, a novellába, a regénybe, de még a képzőművészeti alkotásba is, magyarán a kritika megelőzte a művészetet és kívülről írja elő annak igényes mércéit, így az író leginkább ezeknek a mércéknek kíván megfelelni, minthogy önálló alkotás létrehozására igyekezne.

Miként a dolgozat elején jeleztem, hogy kritika nélkül nem létezhet irodalom, Herceg János a hatvanas években addig az élményig jutott el, amikor a kritika – érzése szerint – fölibe kerekedett a szépirodalomnak, amely amennyire nem lehet a politika csatlósa, úgy nem lehet az esztétika szemléltető szertára sem. Ugyanakkor a vajdasági magyar irodalom keretei közül kitörő esszéírás – miként Illyés észrevételezte – rávetette fényét az egész magyar irodalmi köztudat alakulására. Ami mindebben Herceg szerepét illeti, ő mindvégig kereste a kapcsolatot az egyetemes magyar irodalommal, de határozottan szembefordult a beolvasztó törekvésekkel és az önálló szellemi élet meglétét hangoztatta. Igaz, 1941 és 1944 között, amíg ő szerkesztette a Kalangyát, ez a külön utas program a lap súlyos anyagi és színvonalbeli leromlásába torkollott, bár emiatt nem is biztos, hogy kizárólag a regionalizmus pozitív elképzeléseken alapuló programját kell hibáztatnunk, hiszen a folyóirat munkatársainak nagy részét elsodorta a háború, újakat az ellehetetlenülő körülmények közepette nem tudott toborozni a főszerkesztő, és a Kalangya olvasótábora (vagy inkább vásárló és támogató közönsége) úgy érezte, hogy ismét nyitott előtte a centrum minden kulturális javához vezető út, a lap már nem vállal küldetést, nem kisebbségi szolgálatban áll, hanem csak egy vidéki folyóirat, amit már nem kötelessége támogatni. A meggyőződésből és ugyanakkor kényszerből vállalt teljes regionalizmus programja 1944 szep-

[38] 7 Nap. 1969. aug. 29.

[39] Nem vagyunk egyedül. (1964) Hazulról. Forum Könyvkiadó, Novi Sad. 1965.

temberéig tudta fenntartani a dilettantizmus melegágyává váló folyóiratot, amelynek azonban bizonyos érdemeit a Kalangya monográfusa, Utasi Csaba is elismert: Igazságtalanság lenne azonban feltételezni, hogy a Kalangya fiatal szerkesztője csak azért kereste lázasan a sajátos vajdasági lelkiség kifejezésének legalkalmasabb formáját, mert hite szerint irodalmunkat a továbbiakban a teljes regionalitás jegyében kell ápolni, s mert alkotók nélkül más utat nem is igen választhatott volna. Feltétlen híve volt a regionalizmusnak, azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy éppen a couleur locale jelentőségének ismételt és nyomatékos hangoztatásával tudott csak válaszfalat húzni irodalmunk és a szédelgő mélymagyarkodás, az örök magyar géniusz csodálatos éltető sugarai, a Nagy Ivánok ún. felsőbbrendű magyar kultúrája közé. Minél következetesebben törekedett a lokális jelleg érvényesítésére, annál inkább csökkent a Kalangya esztétikai színvonala, de egyidejűleg csökkent a magyar sovinizmus mérgező hatása is a lapra, úgyannyira, hogy idővel viszonylag független szigetté válhatott a folyóirat, mely nem élve vissza többségi helyzetével, Vajdaság ügyét kívánta szolgálni. A legszebb bizonyság erre az lehet, hogy a háborús Kalangya sem fordított hátat a jugoszláv nemzetek irodalmának: Verseket közölt Jovan Dučićtól, Aleksa Šantićtól, Anton Aškerctól, novellát Ivan Cankartól, Veljko Petrovićtól, továbbá jugoszláv népballadákat, tanulmányokat a szerb nemzeti színházi törekvésekről Magyarországon, a magyarországi szerbek szerepéről az új szerb irodalomban stb., s emellett erejéhez képest figyelemmel kísérte a többi vajdasági nemzeti kisebbség gazdasági és művelődési életének múltját, jelenét is.[40]

Az egyfelől Gerhart Hauptmann, Ch. F. Ramuz és Knut Hamsun, Ivo Andrić, másfelől Móricz Zsigmond, Bródy Sándor, Tamási Áron és Tömörkény István példáján éltetett, Herceg János által levezényelt regionalizmus-koncepció még egyszer eljátszotta a maga katalizátor-szerepét a jugoszláviai magyar irodalomban, az ötvenes években, amikor az osztályellentéteket alapul vevő szocrealizmust fékezte meg és gátolta annak kizárólagos ideológiai-politikai irányelvvé válását a művészetben. Ezt az időszakot követően joggal hangoztathatta magáról a korábban a széles horizontok elől mereven elzárkózó Herceg, hogy vajdasági, és ugyanakkor európai, egy lokálpatrióta világpolgár, aki szemléletével és munkásságával a centrum és a periféria közé vont ritka fonatú, de mégis egybetartó hálót.

---

[40] Utasi Csaba: Irodalmunk és a Kalangya. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1984. 27.